

Κωστής Κοκκινόφτας
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου
ΚΥΠΡΙΟΙ ΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Κύπριοι Φιλικοί και Ιερολοχίτες

Τα τελευταία χρόνια η μελέτη της συμβολής των Κυπρίων στον Αγώνα του 1821 αναθερμάνθηκε με την έκδοση πολύτιμου αρχειακού υλικού, που αφορά, ανάμεσα σε άλλα, και στη συμμετοχή τους στις μεγάλες πολεμικές συγκρούσεις της εποχής. Από διάφορες πηγές είναι γνωστό ότι από την περίοδο της προετοιμασίας της Επανάστασης δραστηριοποιήθηκαν στη Φιλική Εταιρεία πολλοί Κύπριοι, οι οποίοι διέμεναν σε πόλεις της Ευρώπης και στις παροικίες των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών. Για παράδειγμα, ο ανεπιός του Αρχιεπισκόπου Κύπρου (1810-1821) Κυπριανού, Νικόλαος Θησέας, μετέτρεψε το εμπορικό γραφείο, που διατηρούσε στη Μασσαλία, σε κέντρο συλλογής εφοδίων και στράτευσης Φιλελλήνων, πριν να κατέλθει και ο ίδιος στην Πελοπόννησο, διαθέτοντας την τεράστια περιουσία του στον Αγώνα¹.

Επίσης, ομάδα Κυπρίων, με πιο γνωστό τον Αγγελή Μιχαήλ, αγωνίστηκαν μαζί με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη στον Ιερό Λόχο και στη μάχη στο Δραγατσάνι της Βλαχίας, στις 19 Ιουνίου 1821. Ο Αγγελής κατήλθε αργότερα στην Πελοπόννησο και συμμετέσχε σε μάχες στον Μωριά και στη Ρούμελη, όπως στο Ναύπλιο, στην Τριπολιτσά, στην Κόρινθο και αλλού, «έχων υπό τήν ὄδηγίαν του ἐπέκεινα τῶν 50 στρατιωτῶν». Στη συνέχεια κατετάγη στον τακτικό στρατό του Γάλλου Φιλέλληνα Φαβιέρου, όπου επέδειξε και πάλι ζηλευτή στρατιωτική δράση². Ακόμη, στην τελευταία μάχη των δυνάμεων της Φιλικής Εταιρείας στη Μολδαβία, που διεξήχθη στη Μονή του Σέκου, έπεσε ηρωικά, μαζί με τον επικεφαλής των

---

1. Για τη ζωή και το έργο του Ν. Θησέα βλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, *Κυπριακή Λογισύνη, 1571-1878. Προσωπογραφική Θεώρηση*, Λευκωσία 2002, σ. 146-148· Κωστή Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, Λευκωσία 2021, σ. 261-268.

2. Οι πληροφορίες για τη δράση του Αγγελή αντλούνται από προσωπική αναφορά του, καθώς και από σχετικά πιστοποιητικά, που υπογράφουν, ανάμεσα σε άλλους, οι Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, Κίτσος Τζαβέλας και Ιωάννης Μακρυγιάννης. Βλ. Λοΐζου Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, Λευκωσία 1953, σ. 85-90.

επαναστατών, Γεωργάκη Ολύμπιο, ο αδελφός του Αγγελή, Ζήνων, τον Σεπτέμβριο του 1821³. Πριν από μερικά χρόνια η ιστορική έρευνα κατέγραψε τα ονόματα και άλλων τεσσάρων Κυπρίων συντρόφων του Υψηλάντη, οι οποίοι, μετά την αποτυχία του κινήματος στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, διέφυγαν στη Ρωσία, όπου τέθηκαν υπό περιορισμό: των Ζαχαρία Λεοντή, Φίλιππου Γεωργίου, Γιάννη Τσολάκη και Σάββα Ντιορτή⁴.

Στη Φιλική Εταιρεία δραστηριοποιήθηκαν επίσης Κύπριοι, οι οποίοι διέμεναν σε διάφορες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για παράδειγμα, ο δάσκαλος Χαράλαμπος Μάλης μνήθηκε στους σκοπούς της, τον Οκτώβριο του 1819, στην Κωνσταντινούπολη από τον Γρηγόριο Δικαίο - Παπαφλέσσα, από όπου έστειλε για ενίσχυση του έργου της 150 γρόσια στον προαναφερθέντα Νικόλαο Θησέα, στη Μασσαλία⁵. Στη συνέχεια, όπως μαρτυρείται σε σχετικό έγγραφο, ημερομηνίας 18 Φεβρουαρίου 1822, που υπογράφεται από τον Παπαφλέσσα, συνόδευσε τον τελευταίο στο Ισμαήλιο της Βεσσαραβίας, όπου πραγματοποιήθηκε η περίφημη σύσκεψη των Φιλικών, υπό την προεδρία του Αλέξανδρου Υψηλάντη και ελήφθη η απόφαση για κήρυξη της Επανάστασης. Ακολούθως με βάση εντολές του Υψηλάντη κατήλθε στην Πελοπόννησο μαζί με τον Παπαφλέσσα, τον Δεκέμβριο του 1820, για να εργαστούν για την προετοιμασία της έναρξής της, όπως προέβλεπε το αρχικό σχέδιο⁶. Στη συνέχεια υπηρέτησε από διάφορα αξιώματα τις

---

3. Για τις επαναστατικές περγαμηνές του Ζήωνα και για τη συγγενική του σχέση με τον Αγγελή γίνεται αναφορά από άδηλη πηγή από τον Θάνο Βαγενά, *Χρονικά της Κύπρου. Αγώνες των Κυπρίων για την ελευθερία*, Αθήνα 1954, σ. 84.

4. Βλ. Νικολάι Τόντορωφ, *Η Βαλκανική διάσταση της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 1982, σ. 257, 263, 280, 289, όπου αναφέρονται τα ονόματα των ανωτέρω αγωνιστών.

5. Βαλέριου Μέξα, *Οι Φιλικοί*, Αθήνα 1937, σ. 64.

6. Βλ. Σπύρου Λουκάτου, «Ιωάννης Καποδίστριας και Κύπρος», *Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 20-25 Απριλίου 1982)*, τ. Γ', *Νεώτερον Τμήμα*, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 1987, σ. 123, όπου δημοσιεύεται το σχετικό έγγραφο.

πρώτες Επαναστατικές Κυβερνήσεις, όπως ως γενικός γραμματέας του Υπουργείου Θρησκειάς, ενώ συμμετείχε και στην πολιορκία των Πατρών υπό τον Ανδρέα Ζαΐμη⁷.

Επίσης, ο καπετάν Ιωάννης Κύπριος, ο οποίος κατά τη διάρκεια του Αγώνα κυβέρνησε τα πλοία «Ποσειδών» και «Αθηνά», στρατολογήθηκε στην Τήνο, από όπου ξεκίνησε την επαναστατική του δράση, η οποία περιλάμβανε, ανάμεσα σε άλλα, και τη συμμετοχή του, τόσο στην πρώτη, όσο και στη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου⁸.

Ακόμη, ο Ιωάννης Σταυριανός (1804-1887) από τη Λόφου μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία στην Αλεξανδρέττα της Συρίας, όπου δραστηριοποιείτο στο εμπόριο, από «Δερβίση ιεραπόστολο», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει σε αυτοβιογραφικό κείμενό του. Ο Σταυριανός είναι και ο μόνος από τους Κύπριους αγωνιστές, που άφησε απομνημονεύματα, όπου αναφέρεται στην κάθοδό του, το 1822, στην επαναστατημένη Ελλάδα από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, επικεφαλής τεσσάρων Κυπρίων και τριών Κρητικών, τους οποίους εξόπλισε ο ίδιος. Ένα χρόνο αργότερα κατετάγη, ως «μπουλουκτσής» [= ομαδάρχης], στο σώμα του καπετάν Τζώρτζη Κύπριου και το 1825 στον τακτικό στρατό του Φαβιέρου στην Αττική. Στα απομνημονεύματά του διασώζει σημαντικές πληροφορίες για

---

7. Βλ. Α. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 60, όπου δημοσιεύεται σχετικό έγγραφο, ημερομηνίας 29 Ιουλίου 1824. Για άλλες βιογραφικές πληροφορίες ή έγγραφα, που αφορούν στη δράση του Χ. Μάλη, βλ. *Ο.π.*, σ. 58-69· Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη, *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, Αθήνα 1971, σ. 30-38· Ιωάννη Μπουγάτσου, «Πρόδρομος συλλογή κυπριακού γλωσσικού και λαογραφικού υλικού υπό Χαράλαμπος Μάλη», *Επετηρίς Ιδρύματος Νεοελληνικών Σπουδών* 1 (1979-1980) 87-109· Σπ. Λουκάτου, «Ιωάννης Καποδίστριας και Κύπρος», ό.π., σ. 121-126· Κωνσταντίνου Κοτσώνη, «Ο Κύπριος αγωνιστής Χαράλαμπος Μάλης, πρώτος Γενικός Γραμματέας Υπουργείου Θρησκειάς», στον τόμο: Επιτροπής Έκδοσης, *Συμπόσιον επί χρυσώ Ιωβηλαίω Ιερωσύνης του Μητροπολίτου Πατρών Νικοδήμου, 1939-1989*, Αθήνα 1989, σ. 225-243· Αλέκου Μάλη, «Χαράλαμπος Μάλης», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 11 (2014) 355-373.

8. Για τη μύηση του καπετάν Ιωάννη Κυπρίου στη Φιλική Εταιρεία βλ. Α. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 98, όπου δημοσιεύεται προσωπική αναφορά του, ημερομηνίας 8 Δεκεμβρίου 1865.

την επαναστατική δράση του και περιγράφει με πολλές λεπτομέρειες τις μάχες των Αθηνών, το 1826-1827, και την πολιορκία της Ακρόπολης, και αναφέρει ότι υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της δολοφονίας, από ελληνικό βόλι, του σπουδαίου αγωνιστή Γεώργιου Καραϊσκάκη, στη μάχη του Ανάλατου⁹.

Κύπριοι αγωνιστές στο Μεσολόγγι

Κύπριοι αγωνιστές ενίσχυσαν τους κατοίκους του Μεσολογγίου, τόσο κατά την πρώτη (1822), όσο και κατά τη δεύτερη πολιορκία του (1825-1826) από τους Οθωμανούς. Ανάμεσά τους περίοπτη θέση καταλαμβάνει ο λοχαγός της Φάλαγγας Ιωάννης Κύπριος, ο οποίος, σύμφωνα με σχετικά έγγραφα, που διαφυλάχθηκαν στο «Αρχείο Αγώνος» της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, συμμετείχε σε αμφότερες τις πολιορκίες, όπου και τραυματίστηκε. Για παράδειγμα, σε ένα από τα έγγραφα αυτά, ημερομηνίας 21 Ιουλίου 1833, ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης βεβαιώνει ότι ο ανωτέρω αγωνιστής πολέμησε «ἐξαιρετικῶς εἰς τό Μεσολόγγιον, τό 1822 ἔτος, ὅπου καί εἰς μίαν πεισματώδη ἔξοδον ἐπληγώθη εἰς τόν πόδα τόν ἄριστερόν». Παρόμοια μαρτυρία για τη δράση του δίνει και ο συνταγματάρχης Νικήτας Σταματελόπουλος, ο επονομαζόμενος Νικηταράς, ο οποίος αναφέρει, την 1η Ιανουαρίου 1834, ότι ο εν λόγω αγωνιστής υπηρέτησε στο σώμα του «εἰς τήν δευτέραν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, κατά τό 1825, εἰς τήν ὁποίαν ἐπληγώθη καιρίως εἰς τήν ἄριστεράν του χεῖρα». Ο ίδιος αγωνιστής προσθέτει ακόμη, ότι ο Κύπριος εθελοντής συμμετείχε και σε άλλες μάχες, που καθόρισαν την πορεία της Επανάστασης, όπως στις πολιορκίες της Τριπολιτσάς, το 1821, και του Ναυπλίου, το αμέσως επόμενο έτος¹⁰. Ας σημειωθεί ότι ο Ιωάννης Κύπριος αναφέρεται και ο ίδιος στη συμμετοχή του στις πολιορκίες

---

9. Βλ. Ελένης Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη (επιμ.), *Ιωάννου Σταυριανού (1804-1887). Πραγματεία των περιπετειών του βίου μου και συλλογή διαφόρων αντικειμένων αγνώστων ἐτι ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἱστορίᾳ*, Αθήνα 1982, σ. 153 (για τη μύησή του στη Φιλική Εταιρεία και την κάθοδό του στην Ελλάδα), σ. 53-210 (για τη δράση του), σ. 209 (για τη δολοφονία του Καραϊσκάκη). Επίσης βλ. Άκη Θεοδώρου, *Ιωάννης Σταυριανού Σταυριανός, Ένας Κύπριος στην Ελληνική Επανάσταση του 1821*, Κύπρος 2018.

10. Για τα σχετικά έγγραφα βλ. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 99-101.

του Μεσολογγίου σε αναφορά προς το Εκτελεστικό Σώμα, τον Σεπτέμβριο του 1825, όπως βεβαιώνεται σε δύο σχετικά έγγραφα¹¹.

Ο Νικηταράς μαρτυρεί επίσης, στις 27 Φεβρουαρίου 1844, για τη συμμετοχή στις μάχες του Μεσολογγίου, ίσως στη δεύτερη πολιορκία του, οπότε και τραυματίστηκε, ακόμη ενός Κύπριου αγωνιστή, του Παντελή Γεωργίου Ορφανού. Όπως αναφέρει, ο Ορφανός, κατά τη διάρκεια του Αγώνα, «παρευρεθείς εις πολλάς εις διάφορα μέρη μάχας, όπου καί ἐπληρώθη δίς, οἷον εις τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου εις τό χέρι»¹².

Σημαντική υπήρξε επίσης η συμβολή στους αγώνες των κατοίκων του Μεσολογγίου για ελευθερία του προαναφερθέντος καπετάν Ιωάννη Κύπριου. Όπως πιστοποιείται από έγγραφο, που υπογράφεται, στις 18 Ιουλίου 1833, από τους Δήμο Τσέλιο (Δημοτσέλιο) και Γ.Λ. Ζέρβα, «ὁ Καπετάν Ἰωάννης Κύπριος εὐρέθη εις τὸν ἱερόν ἀγῶνα καί τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα εις ὅλας τὰς ἐν Μεσολογγίῳ μάχας καί ἐξαιρέτως τὸ 1826 εὐρέθη μέ ἓν πλοῖον του μυστικόν νά πολιορκῆ τὸ Μεσολόγγι καί Π. Πάτρας, ἐμποδίζοντας τὴν μετακόμισιν τῶν ζωοτροφῶν τῶν ἐχθρῶν»¹³.

Επίσης, με τους αγώνες των κατοίκων του Μεσολογγίου συνδέεται και ο Κύπριος Μιχαήλ Αντωνίου, ο οποίος, όπως αναφέρεται σε σχετικό έγγραφο, συμμετείχε επιβαίνοντας σε δίκροτο σε εκστρατεία για την απελευθέρωση της πόλης, το 1829¹⁴, μάλλον αυτή της άνοιξης του ίδιου έτους.

Ακόμη, στις μάχες του Μεσολογγίου έλαβε μέρος και ο Κύπριος Αρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος (ή Θεόφιλος, όπως αναφέρεται αλλού) Θησέας, ο οποίος έχασε το ένα του χέρι, σύμφωνα και με σχετικό έγγραφο, ημερομηνίας 26 Οκτωβρίου 1834, που υπογράφεται από τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και άλλους οπλαρχηγούς. Για τη συμβολή του μάλιστα στους αγώνες αυτούς η προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας τον προήγαγε, το 1825, στον

---

11. Τα δύο αυτά έγγραφα δημοσιεύτηκαν από τον Γεώργιο Χατζηκωστή, *Αρχειόν Ροδίωνος Π. Γεωργιάδη*, τ. Γ', Λευκωσία 2008, σ. 84, 91.

12. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 27-28, 79.

13. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 101.

16. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 48.

βαθμό της αντιστρατηγίας¹⁵. Είναι δε από τους ελάχιστους Κύπριους κληρικούς της εποχής και ένας από τους δύο αγωνιστές της Ελληνικής Επανάστασης¹⁶, του οποίου σώζεται προσωπογραφία, που απεικονίζεται σε μινιατούρα και η οποία σήμερα φυλάσσεται στο Μουσείο Μπενάκη¹⁷.

Εκτός, όμως, από τους ανωτέρω, στο Μεσολόγγι πολέμησαν, σύμφωνα με ισχυρή προφορική παράδοση, ακόμη δύο Κύπριοι αγωνιστές: οι Χατζηχριστόδουλος Κοκκινόφτας και Γιάννης Πασαπόρτης από τα χωριά Τσάδα και Κοίλη της επαρχίας Πάφου, αντιστοίχως¹⁸. Οι Κοκκινόφτας και Πασαπόρτης, όπως και πολλοί άλλοι Κύπριοι αγωνιστές, ύστερα από τη λήξη του Αγώνα επέστρεψαν στην τουρκοκρατούμενη Κύπρο και έζησαν σε αφάνεια. Το γεγονός αυτό συνέτεινε, ώστε η ανάμνηση της συμμετοχής τους στον Αγώνα να διατηρηθεί σε τοπικό επίπεδο και να βεβαιώνεται μόνο από κειμήλια, που διαφυλάχθηκαν από μέλη των οικογενειών τους, όπως ένας χειρόμυλος, που ο Πασαπόρτης είχε στην κατοχή του για να αλέθει πυρίτιδα και σήμερα εκτίθεται στο Βυζαντινό Μουσείου του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, στη Λευκωσία¹⁹.

Ας αναφερθεί ακόμη ότι κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Μεσολογγίου είναι πιθανόν να συμμετείχε ακόμη ένας Κύπριος αγωνιστής, ο γνωστός από σχετική αίτησή του

---

17. Για τη δράση του Θ. Θησέα βλ. Λοΐζου Φιλίππου, «Δύο Κύπριοι αγωνισταί. Επτά ανέκδοτα έγγραφα», *Κυπριακαί Σπουδαί* 2 (1938) 61-63· Εμ. Πρωτοψάλτη, *Η Κύπρος εις τον Αγώνα του 1821*, ό.π., σ. 44-45· Δημήτριου Πανόπουλου, *Ο κλήρος στην Εθνεγερσία του 1821. Από ανέκδοτα έγγραφα της Εθνικής Βιβλιοθήκης*, Πάτρα 2001, σ. 144-147.

16. Ο δεύτερος είναι ο Ιωάννης Σταυριανός για τη δράση του οποίου έγινε λόγος προηγουμένως.

17. Αριστείδη Κουδουνάρη, «Η προσωπογραφία του Αρχιμανδρίτου Θεοφυλάκτου Θησέως», *Κυπριακαί Σπουδαί* 44 (1980) 119-130.

18. Για τη συμμετοχή των Κοκκινόφτα και Πασαπόρτη στην Έξοδο του Μεσολογγίου βλ. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 138-139. Ειδικότερα για τον Πασαπόρτη βλ. «Η Κοίλη», *Πάφος*, 3.10.1940· Συνδέσμου Αποδήμων Κοίλης (έκδ.), *Η Κοίλη του χθες και του σήμερα*, Λευκωσία 2010, σ. 31-32.

19. Πέτρου Παπαπολυβίου, «Η Κύπρος και η Ελληνική Επανάσταση του 1821», *Ο Φιλελεύθερος*, 25.3.2018.

για παροχή σύνταξης υπαξιωματικός Νικόλαος Χατζησάββας²⁰, αν ταυτιστεί με τον αναφερόμενο στα απομνημονεύματα του Νικόλαου Κασομούλη, αλλά χωρίς δήλωση του τύπου καταγωγής και αναγραφή του μικρού του ονόματος, επίσης «ύπαξιωματικό Χατζησάββα», ο οποίος «έπτά πληγιαίς είχεν λάβει... και μ' ἔλεγεν (ἀκόμη) ὁ δυστυχῆς ὅτι "θά βαστάξω"»²¹.

Η συμβολή του κυπριακού κλήρου στην Επανάσταση

Από τους υπόλοιπους Κυπρίους, οι οποίοι συνδέθηκαν με την Ελληνική Επανάσταση, ειδική αναφορά γίνεται σε πέντε Αρχιερείς, οι οποίοι επέδειξαν και ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ανάπτυξη της παιδείας στις αρχιερατικές τους περιφέρειες: τους Εθνομάρτυρες Μητροπολίτη Νικομηδείας (1791-1821) Αθανάσιο Καρύδη και Αρχιεπίσκοπο Δημητσάνης (1795-1821) Φιλόθεο Χατζή, και τους Μητροπολίτες Δημητριάδος και Ζαγοράς (1794-1821) Αθανάσιο Κασσαβέτη, Μηθύμνης (1801-1817), Προύσης (1817-1821) και Νικομηδείας (1821-1837) Πανάρετο, και Αγκύρας (1823-1827) και μετέπειτα Λοκρίδος (1833-1852) Αγαθάγγελο Μυριανθούση.

Ο Αθανάσιος Καρύδης ίδρυσε Ελληνική Σχολή στη Νικομήδεια, το 1800. Συνελήφθη από τους Τούρκους στην Κωνσταντινούπολη, τον Μάρτιο του 1821, και οδηγήθηκε στο μαρτύριο, στις 10 Απριλίου 1821, μαζί με τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄. Ο Φιλόθεος Χατζής στήριξε τις Σχολές της Δημητσάνας, της Στεμνίτσας και της Βυτίνας στην αρχιεπισκοπική του περιφέρεια, και συνέβαλε στη λειτουργία των μαρουτόμυλων της Δημητσάνας, οι οποίοι τροφοδότησαν με μαπαρούτι πολλές από τις επαναστατημένες περιοχές. Μετά την έναρξη της Επανάστασης, όμως, συνελήφθη από τους Τούρκους και φυλακίστηκε μαζί με άλλους Αρχιερείς και προύχοντες στην Τριπολιτσά, όπου απεβίωσε από τις κακουχίες, λίγες ημέρες πριν από την απελευθέρωση της πόλης, στις 21 Σεπτεμβρίου 1821. Ο Αθανάσιος Κασσαβέτης, παρά τη μεγάλη ηλικία του, αναμείχθηκε στην Επανάσταση της

---

20. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 77-79.

21. Ιωάννη Βλαχογιάννη (επιμ.), *Αρχαία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας. Δ΄. Νικολάου Κασομούλη, Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων, 1821-1833. Προτάσσεται ιστορία του Αρματωλισμού*, τ. Β΄, Αθήνα 1941, σ. 272. Επίσης, για τον ίδιο αγωνιστή βλ. *Ό.π.*, σ. 229-230, 232, 432, 460.

Θεσσαλομαγνησίας, με αποτέλεσμα να κυνηγηθεί από τους Τούρκους και να καταφύγει στα νησιά του Αιγαίου. Ο Πανάρετος ίδρυσε Ελληνικές Σχολές στην Καλλονή, στον Μανταμάδο και στον Μόλυβο της Λέσβου στις αρχές του 19ου αιώνα και θεωρείται ο «αναμορφωτής» του νησιού. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης δοκιμάστηκε σκληρά, αφού, στις αρχές Δεκεμβρίου 1821, συνελήφθη μαζί με άλλους Αρχιερείς και κλείστηκε στις φυλακές του Μποσταντζίμπαση στην Κωνσταντινούπολη, όπου παρέμεινε μέχρι το 1823. Ο δε Αγαθάγγελος Μυριανθούσης συμμετείχε, ανάμεσα σε άλλα, και στην εκστρατεία για την απελευθέρωση της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας, υπό τις οδηγίες του Δημήτριου Υψηλάντη, όπως μαρτυρεί ο τελευταίος σε επιστολή του προς τον κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια²².

Οι μαρτυρίες για τη συμβολή των Κυπρίων στην Ελληνική Επανάσταση

Ιδιαίτερα σημαντική πηγή πληροφόρησης για την κυπριακή συμμετοχή στην Επανάσταση του 1821 είναι οι μαρτυρίες των οπλαρχηγών, που επισυνάφθηκαν σε αιτήσεις παροχής βοήθειας και σύνταξης επιζώντων αγωνιστών ή οικονομικής ενίσχυσης απογόνων τους, ύστερα από σχετικές αποφάσεις της Εθνοσυνέλευσης των ετών 1844 και 1864. Για παράδειγμα, οι Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, Ιωάννης Μακρυγιάννης και άλλοι οπλαρχηγοί βεβαιώνουν για τον Παύλο Ιωάννου Τουφεξή, ο οποίος «ύπηρέτησε τήν πατρίδα στρατιωτικῶς ὡς ὑπαξιωματικός καί συνηγωνίσθη μεθ' ἡμῶν εἰς τὰς κατά τήν Στερεάν Ἑλλάδα κατ' ἐχθρῶν συγκροτηθείσας μάχας Ἀθηνῶν, Πειραιῶς, Δερβενακίων κ.λπ.». Ο Πετρόμπεης και πάλιν, και οι Παναγιώτης Γιατράκος, Νικήτας Σταματελόπουλος-Νικηταράς και Χατζηχρίστος, μαρτυρούν για τον Ιωσήφ Κύπριο, ότι πολέμησε «ἐπικεφαλῆς μερικῶν πατριωτῶν του» σε μεγάλο αριθμό μαχών, όπως στην Τρίπολη, στο Βαλτέτσι, στο Άργος, στα Δερβενάκια και αλλού. Οι Ιωάννης Κλίμακας και Αντώνιος Κώστας αναφέρονται στη συμμετοχή του Αδάμ Μάρκου στις μάχες της Εύβοιας, στις εκστρατείες της Καρύστου, της Χίου και άλλες, και ότι «εἰς τήν πτῶσιν τοῦ φρουρίου Ναυπακτίας ἐπληγῶθη ἐλαφρῶς κατά τόν λαιμόν ὑπό πυροβόλου καί εἰς τήν ἐκστρατείαν Καρυστίας ἐφονεύθη καί ὁ αὐτάδελφός

---

22. Ο βίος και η δράση των Αθανάσιου Καρύδη, Φιλόθεου Χατζή, Αθανάσιου Κασσαβέτη, Παναρέτου και Αγαθάγγελου Μυριανθούση, παρουσιάζεται εκτενώς στη μελέτη του Κ. Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, ό.π., σ. 164-196, 197-224, 352-367, 368-380, 381-416, αντιστοίχως.

του Γεώργιος Μάρκου». Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης εξάγει την αγωνιστικότητα και την τόλμη του Χρίστου Μιχάηλου ή Μιχαήλ, ο οποίος «εστάθη υπό τήν ὄδηγιάν μου εἰς τήν πολιορκίαν Τριπολιτζᾶς. Ἐπολέμησεν τόσον αὐτός, καθώς καί οἱ σύντροφοί του, μέ ἀνδρείαν εἰς τὰς μάχας τοῦ Βαλτετζίου, Τρικόρφων καί εἰς τήν φρακτὴν τῆς Γράνας, ὅπου ἐπληρώθη βαρετά». Ο Κωνσταντῖνος Κανάρης αναφέρεται στους συναγωνιστές του, πατέρα και γιο, Κωνσταντῖνο και Γεώργιο Κυπριώτη, οι οποίοι υπηρέτησαν στο πυρπολικό του και σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια του Αγώνα, ο μὲν πρῶτος στο πλοίο του Ανδρέα Γιαννίτση, ο δε δεύτερος στο δικό του²³.

Αναφορές στη δράση Κυπρίων και στη συμμετοχή τους στις πολεμικές επιχειρήσεις εντοπίζονται, εκτός από τα ανωτέρω έγγραφα, και σε πολλές άλλες πηγές, όπως στα απομνημονεύματα των οπλαρχηγῶν του Αγώνα. Για παράδειγμα, ο στρατηγός Μακρυγιάννης αναφέρει χαρακτηριστικά ὅτι, ὅταν «ριχτήκαμε στό γιουροῦσι», κατά τη διάρκεια της μάχης των Μύλων στο Ἄργος, τον Ιούνιο του 1825, «μοῦ πληρώθη βαρέως καί ὕστερα πέθανε ὁ καλός καί γενναῖος πατριώτης Μιχάλης Κυπραῖος». Ο αγωνιστής αὐτός, ὅπως αναφέρει και πάλι ο στρατηγός, εἶχε το ἴδιο ἔτος βοηθήσει στη σωτηρία του στρατιωτικού σώματός του, ὅταν στην πολιορκία του κάστρου στο λιμάνι της Πύλου κολύμπησε με γενναϊότητα μέχρι την παρακείμενη αγγλική φρεγάδα, μεταφέροντας μήνυμά του για ἄμεση εμπλοκή της στην προσπάθεια απαγκίστρωσής του²⁴.

Επίσης, σύμφωνα με πιστοποιητικό, ημερομηνίας 9 Ιανουαρίου 1841, που υπέγραψε ο στρατηγός Μακρυγιάννης και περιλήφθηκε στο παράρτημα των Απομνημονευμάτων του, μαζί του πολέμησε ακόμη ἓνας Κύπριος αγωνιστής, ο Μιχάλης Λουίζος, ο οποίος διέμενε τότε στην Αθήνα. Σύμφωνα με ὅσα σημείωνε, γνώριζε πολύ καλά τον αγωνιστή αὐτό για την τιμιότητά του, ὅπως και των συμπατριωτῶν του, και πιστοποιούσε ὅτι εἶχε συμμετάσχει σε μεγάλο αριθμό μαχῶν, ὅπως στο Πέτα, στην Κόρινθο, στο Νιόκαστρο, στους Μύλους, στο

---

23. Για τα πιστοποιητικά των Π. Ιωάννου Τουφεξή, Ι. Κυπρίου, Α. Μάρκου, Χρ. Μιχάηλου ή Μιχαήλ, Κ. Κυπριώτη και Γ. Κυπριώτη βλ. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ὁ.π., σ. 50, 4, 15-16, 110, 18, 18, αντιστοίχως.

24. Ιωάννη Βλαχογιάννη (επιμ.), *Αρχεῖα της Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Β΄. Αρχεῖον του Στρατηγού Ιωάννου Μακρυγιάννη (περιέχων τα απομνημονεύματα)*, τ. Β΄, Αθήνα 1907, σ. 161, 175.

Ναύπλιο και αλλού, και ότι τραυματίστηκε βαριά κατά τη διάρκειά τους, στο κεφάλι, στο στήθος και στο αριστερό πόδι²⁵.

Ακόμη, ο Νικόλαος Κασομούλης αναφέρεται σε ανώνυμο Κύπριο αξιωματικό, ο οποίος έπεσε θύμα ενδοστρατιωτικών προστριβών και φονεύθηκε άδοξα²⁶. Επίσης, στο ημερολόγιο της πολιορκίας των Αθηνών του Νικόλαου Καρώρη γίνεται αναφορά στον ηρωικό θάνατο, στις 5 Νοεμβρίου 1826, του Κύπριου αξιωματικού Σίμου, ο οποίος υπηρετούσε υπό τις διαταγές του οπλαρχηγού Νικόλαου Κριεζιώτη²⁷.

Παρόμοια διαπίστωση για σημαντική συμμετοχή Κυπρίων στην Ελληνική Επανάσταση γίνεται και από τη μελέτη σχετικού Μητρώου του Ελληνικού προξενείου στη Λάρνακα, όπου καταγράφηκαν, το 1866, τα ονόματα Κυπρίων αγωνιστών, οι οποίοι, ύστερα από τη λήξη του Αγώνα επέστρεψαν στην Κύπρο, όπου επανήλθαν στις προγενέστερες ταπεινές ενασχολήσεις τους, έχοντας, όμως, στην κατοχή τους ελληνικά διαβατήρια και απολαμβάνοντας την ελληνική προστασία²⁸. Οι περισσότεροι από αυτούς κατάγονταν από την ύπαιθρο, όπως τα χωριά Καλαβασός, Κάθικας, Αθιένου, Κοιλάνι, Βαβατσινιά, Όμοδος

---

25. Ιω. Βλαχογιάννη (επιμ.), *Αρχαία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας*, τ. Β΄, ό.π., σ. 529-530.

26. Ιωάννη Βλαχογιάννη (επιμ.), *Αρχαία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας. Δ΄. Νικόλαου Κασομούλη, Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων, 1821-1833. Προτάσσεται ιστορία του Αρματολισμού*, τ. Α΄, Αθήνα 1941, σ. 390.

27. Ιωάννη Βλαχογιάννη (επιμ.), *Αρχαία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας. Α΄. Αθηναϊκόν Αρχαίον*, τ. Α΄, Αθήνα 1901, σ. 109.

28. Νεοκλή Κυριαζή, «Εκπατρισμός και περιπέτειαι των Κυπρίων», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 104-105· Λοΐζου Φιλίππου, «Κύπριοι Αγωνιστές κ.ά. (Αρχαία του Ελληνικού Προξενείου στην Κύπρο)», *Πάφος* 7 (1942) 102-103, 135-137, 164-166.

και την περιοχή Μαραθάσας, ενδεικτικό του γεγονότος ότι στο κυπριακό εθελοντικό κίνημα του 1821 υπήρχε καθολική στράτευση, και όχι μόνο των κατοίκων των πόλεων²⁹.

Πληροφορίες για Κύπριους αγωνιστές, οι οποίοι εξακολουθούσαν να είναι εν ζωή μέχρι την καθεστωτική αλλαγή του 1878, εντοπίζονται και σε δημοσιεύματα στις πρώτες κυπριακές εφημερίδες, που κυκλοφόρησαν αμέσως μετά. Ορισμένοι από αυτούς δεν αναφέρονται στο ανωτέρω Μητρώο, επειδή η Πύλη δεν αναγνώρισε την ελληνική υπηκοότητά τους, με αποτέλεσμα να επανέλθουν στο καθεστώς του ραγιά³⁰. Τέτοια δημοσιεύματα γράφτηκαν για τους Γιάγκο Φραγκούδη (†1880), Φίλιππο Κωνσταντινίδη (†1883), Γεώργιο Πετρακίδη (†1888)³¹, Λοΐζο Χρήστου (†1894), ο οποίος αναφέρεται και στο Μητρώο του Ελληνικού Προξενείου³², και για άλλους. Η επαναστατική δράση, όμως, των περισσότερων λησμονήθηκε με την πάροδο του χρόνου.

---

29. Πρόκειται για τους Χαράλαμπο Γεωργίου Φράγκο (Καλαβασός), Φίλιππο Ιωάννου (Κάθικα), Φραγκίσκο Αντωνίου (Αθιένου), Φυλακτή Ιωάννου (Μαραθάσα), Χρίστο Παπανικολάου Λιβαδίτη (Κοιλάνι), Λοΐζο Παπαχρήστου (Μαραθάσα), Κυριάκο Χρίστου (Βαβατσινιά) και Μάρκο Ιερώνυμο (Ομοδος). Βλ. Α. Φιλίππου, «Κύπριοι Αγωνιστές κ.ά. (Αρχεία του Ελληνικού Προξενείου στην Κύπρο)», *ό.π.*, σ. 103, 135, 135-136, 136, 164, 165, 165-166, 166, αντιστοίχως.

30. Βλ. Γιώργου Γεωργή, *Η πρώτη μακροχρόνια Ελληνοτουρκική διένεξη*, Αθήνα 1996, και ιδίως για το ζήτημα της υπηκοότητας στις σελ. 133-171· Παρασκευά Σαμάρα, «Αιτίες εκπατρισμού - προβλήματα Κυπρίων στην Ελλάδα και το πρόβλημα της ελληνικής υπηκοότητας στην Κύπρο κατά τον 19ο αιώνα», *Κυπριακαί Σπουδαί* 62-63 (2000) 282-300.

31. Για τους Γ. Φραγκούδη, Φ. Κωνσταντινίδη και Γ. Πετρακίδη βλ. *Νέον Κίτιον*, 21/3.12.1880· *Νέον Κίτιον*, 29/10.11.1883· *Ένωσις*, 5/17.3.1888 (για τη συμμετοχή του στον Αγώνα βλ. επίσης: Α. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, *ό.π.*, σ. 139), αντιστοίχως.

32. Βλ. *Έθνος*, 29/10.2.1894· *Ένωσις*, 3/15.2.1894· *Νέον Έθνος*, 12/24.2.1894. Για τα σχετικά με τον βίο του Α. Χρήστου βλ. επίσης: Νεοκλή Κυριαζή, «Εκπατρισμός και περιπέτεια των Κυπρίων», *ό.π.*, σ. 105· Α. Φιλίππου, «Κύπριοι αγωνιστές κ.ά. (Αρχεία του Ελληνικού Προξενείου στην Κύπρο)», *ό.π.*, σ. 165· Του ίδιου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, *ό.π.*, σ. 135· Αριστεΐδη Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Β', Λευκωσία 2018, σ. 923 (και τ. Α', *ό.π.*, σ. 183-184, βιογραφία της θυγατέρας του, Ευθυμίας).

Σύμφωνα με όσα διαπιστώνονται από τη μελέτη του ανωτέρω Μητρώου, όπως και των προαναφερθέντων εγγράφων, που σήμερα φυλάσσονται στο «Αρχείο Αγώνος» της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, ή και άλλων πηγών, οι Κύπριοι αγωνιστές ήταν στην πλειονότητά τους αναλφάβητοι, γεγονός που φανερώνει ότι η συμμετοχή τους στον Αγώνα δεν οφειλόταν σε επίδραση νεωτερικών ιδεών, αλλά στην παράδοση που βίωναν και η οποία τους θεωρούσε αναπόσπαστο μέλος του ελληνικού κόσμου. Από το περιεχόμενό τους συμπεραίνεται επίσης, ότι η μετάβασή τους στις επαναστατημένες περιοχές πραγματοποιήθηκε σταδιακά, καθόλη τη διάρκεια του Αγώνα, και ότι αρκετοί από αυτούς, μετά την απελευθέρωση, εγκαταστάθηκαν στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, όπου δημιούργησαν οικογένειες και έζησαν με πολλές στερήσεις.

Ο αριθμός των Κυπρίων αγωνιστών

Όπως διαπιστώνεται από τη μελέτη των ανωτέρω στοιχείων, των κατασπαρμένων σε έγγραφα, απομνημονεύματα οπλαρχηγών, δημοσιεύματα του Τύπου και σε άλλες πηγές, ο αριθμός των Κυπρίων εθελοντών του 1821 είναι αρκετά σημαντικός. Απουσιάζει όμως η συστηματική μελέτη, που θα αξιοποιήσει το σύνολο των πηγών, θα επισημάνει τις ανέκδοτες και θα καταδείξει με ακρίβεια τον αριθμό και τη δράση των Κυπρίων στον Αγώνα. Παλαιότερα είχε υποστηριχθεί ότι ανέρχονταν σε 580 περίπου, χωρίς, όμως, να παρατίθενται ιστορικά τεκμήρια, που να επιβεβαιώνουν τον αριθμό αυτό³³. Σε νεότερες μελέτες γίνεται αναφορά σε 200 επώνυμους Κύπριους εθελοντές, ενώ ο συνολικός αριθμός τους εκτιμάται στους 300 με 400³⁴. Ωστόσο ο εντοπισμός καινούργιων μαρτυριών επιτρέπει να θεωρηθεί ότι

---

33. Φάνη Μιχαλόπουλου, «Αγώνες και Δίκαια των Κυπρίων», *Νέα Εστία* 59 (1954) 25. Ο αριθμός των 580 εθελοντών αναφέρεται και από άλλους συγγραφείς, όπως τους Παναγιώτη Περσιάνη, «Κύπριοι αγωνιστές του 1821», *Φιλολογική Κύπρος* (1967-1968) 150· Βάσο Χριστοδούλου, «Το Εικοσιένα στην Κύπρο», *Φιλολογική Κύπρος* (1969) 186.

34. Για τους αριθμούς των 200 εθελοντών και των 300 έως 400 βλ. Άντρου Παυλίδη, «Η Κύπρος στον Αγώνα του 1821», *Χρονικό* (εφημ. *Πολίτης*), 23 Μαρτίου 2008 (τχ 6, σ. 9)· Του ίδιου, *Οι Κύπριοι στους αγώνες του 1821*, Λευκωσία 2011, σ. 7-8, αντιστοίχως.

ανέρχονται, κατά τους μετριότερους υπολογισμούς, σε 500³⁵, χωρίς να αποκλείεται να φθάνουν τους 1000³⁶.

Ο αριθμός αυτός αιτιολογείται από τη συχνή έλευση στις κυπριακές ακτές για ανεφοδιασμό ελληνικών πολεμικών πλοίων, μέσω των οποίων αναχωρούσαν εύκολα οι εθελοντές για τις επαναστατημένες περιοχές³⁷. Επιπρόσθετη επιβεβαίωσή του αποτελούν οι αναφορές σε πολλά σχετικά έγγραφα σε πολυπρόσωπες ομάδες Κυπρίων αγωνιστών. Για παράδειγμα, τα ονόματα μιας τέτοιας ομάδας 45 ατόμων καταγράφονται να συμμετέχουν στο σώμα του χιλίαρχου Γεώργιου Κύπριου, ο οποίος το καλοκαίρι του 1824 εκστράτευσε στην Αρκαδία με 143 άνδρες³⁸. Ο δε Κύπριος ταξίαρχος Μιχαήλ Μακριδάκης είχε υπό τις διαταγές του, τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, οκτώ συμπατριώτες του, οι οποίοι αναφέρονται ονομαστικά σε σχετικό έγγραφο³⁹. Επίσης, στον κατάλογο των ονομάτων των 359 ανδρών της Ιωνίου Φάλαγγας, που συστάθηκε με αρχηγό τον Γιαννακό Καρόγλου στο

---

35. Γιώργου Γεωργή, «Η συμβολή της Κύπρου στην Επανάσταση του 1821», *Περγαμηνή 5* (2010) 34-35.

36. Νίκου Κονομή, «Το Εικοσιένα και η Κύπρος», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 66 (1991) 131· Πέτρου Πίτσιακκα, *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 και η Κύπρος*, Ναύπακτος 2001, σ. 27· Πέτρου Παπαπολυβίου, «Κύπριοι εθελοντές στην Επανάσταση του 1821», *Χρονικό* (εφημ. *Πολίτης*), 22 Μαρτίου 2009 (τχ 57, σ. 10).

37. Για τις επισκέψεις στην Κύπρο ελληνικών πλοίων κατά τη διάρκεια του Αγώνα βλ. Νεοκλή Κυριαζή, «Η δράσις του Ελληνικού ναυτικού», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 15-37· Βασίλη Σφυρόερα, *Ωδίνες και οδύνη μιας Επανάστασης. Το 1821 στην Κύπρο*, Λευκωσία 1993, σ. 16-19, 23.

38. Βλ. Γ. Χατζηκωστή, *Αρχείον Ροδίωνος Π. Γεωργιάδη*, τ. Γ', ό.π., σ. 97 (για τα ονόματα των εθελοντών), σ. 256-258 (για τον συνολικό αριθμό των αντρών του σώματος).

39. Γ. Χατζηκωστή, *Αρχείον Ροδίωνος Π. Γεωργιάδη*, τ. Γ', ό.π., σ. 27. Για την κυπριακή καταγωγή του Μακριδάκη γίνεται αναφορά σε σχετικό έγγραφο. Βλ. *Ό.π.*, σ. 22. Ας σημειωθεί ότι ο αγωνιστής αυτός συγκαταλέγεται ανάμεσα στους Κύπριους φυγάδες, οι οποίοι υπέγραψαν, μάλλον στη Μασσαλία, το έγγραφο της 6ης Δεκεμβρίου 1821, με το οποίο διεκήρυσσαν τη θέλησή τους να αγωνιστούν για την ελευθερία σε κοινό Αγώνα με τους υπόλοιπους Έλληνες. Βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, ό.π., σ. 270-271.

Ναύπλιο, τον Ιούνιο του 1826, εντοπίζονται 19 αγωνιστές από την Κύπρο⁴⁰, οι οποίοι πολέμησαν στις μάχες εναντίον του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, στη μάχη της Δομβραίνης στην Αττική, στις επιχειρήσεις εναντίον του Κιουταχί, ο οποίος πολιορκούσε την Ακρόπολη των Αθηνών⁴¹, και αλλού. Ακόμη, ομάδα 14 Κυπρίων αναφέρονται, τον Μάιο του 1825, ύστερα από την πτώση της Σφακτηρίας και τη συνθηκολόγηση των υπερασπιστών του Νεοκάστρου, ανάμεσα στους αγωνιστές, οι οποίοι παρέδωσαν τα όπλα τους στους πολιορκητές⁴². Επίσης, άλλοι έξι καταγράφονται στους καταλόγους του Αρχείου της κοινότητας Ύδρας⁴³. Ακόμη, 31 ονόματα Κυπρίων αγωνιστών εντοπίζονται στα έγγραφα του κλάδου «Αριστεία» του Οθωνικού Αρχείου, οι οποίοι, μεταξύ των ετών 1836 και 1844, τιμήθηκαν για τη δράση τους στον Αγώνα, ύστερα από την έκδοση σχετικού διατάγματος, το 1834. Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο ότι 23 από τους ανωτέρω αγωνιστές εμφανίζονται για πρώτη φορά στη βιβλιογραφία, γεγονός που καταδεικνύει ότι η μελέτη και άλλων αρχειακών πηγών, οι οποίες παραμένουν μέχρι σήμερα αδιερεύνητες, θα προσθέσει στον κατάλογο των Κυπρίων αγωνιστών του 1821 και πολλά νέα ονόματα⁴⁴. Τέλος αξίζει να αναφερθεί ότι στο Ιστορικό και Εθνολογικό Μουσείο της Αθήνας φυλάσσεται πολεμική σημαία με την

---

40. Βασίλειου Σφυρόερα, «Συμμετοχή των Κυπρίων εις την Ιώνιον Φάλαγγα του 1821», *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 14-19 Απριλίου 1969)*, τ. Γ'-1, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 1973, σ. 377-383.

41. Ο Φ. Μιχαλόπουλος, «Αγώνες και Δίκαια των Κυπρίων», *ό.π.*, σ. 25, αναφέρει, χωρίς τεκμηρίωση, ότι στη μάχη αυτή έπεσαν 130 Κύπριοι αγωνιστές. Ωστόσο, ο αριθμός αυτός, όπως και άλλοι παρόμοιοι, που αναγράφονται σε κείμενα της δεκαετίας του 1950, σε μια εποχή έξαρσης του ενωτικού κινήματος, είναι οπωσδήποτε διογκωμένος.

42. Γ. Χατζηκωστή, *Αρχείον Ροδίωνος Π. Γεωργιάδη*, τ. Γ', *ό.π.*, σ. 67. Δώδεκα από τα ονόματα των ανωτέρω αγωνιστών δημοσιεύτηκαν και από τον Σπ. Λουκάτο, «Ιωάννης Καποδίστριας και Κύπρος», *ό.π.*, σ. 111-112.

43. Αντώνιου Λιγνού, *Αρχείον της Κοινότητος Ύδρας (1778-1832)*, τ. 10ος, Πειραιάς 1928, σ. 331-332, 335.

44. Θουκυδίδη Ιωάννου, «Χορηγούμεν το αργυρούν αριστείον του υπέρ ανεξαρτησίας της πατρίδος πολέμου εις τα τεσσαράκοντα επτά άτομα...», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 23 (1997) 273-301.

επιγραφή «ΣΗΜΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΙ ΠΑΤΡΗΣ ΚΗΠΡΟΥ», που πιθανόν ανήκε σε ξεχωριστή ομάδα Κυπρίων αγωνιστών, οι οποίοι έλαβαν μέρος στις πολεμικές αναμετρήσεις⁴⁵.

Οπωσδήποτε, ο αριθμός των Κυπρίων αγωνιστών, όποιος και αν είναι τελικά, είναι εξαιρετικά μεγάλος, συγκρινόμενος με τον συνολικό ελληνικό πληθυσμό του νησιού, που ανερχόταν την περίοδο αυτή στις 40 με 60 περίπου χιλιάδες, περιλαμβανομένων των γερόντων και των γυναικοπαίδων⁴⁶, και μαρτυρεί την καθολική παρουσία των κατοίκων στο ιστορικό προσκλητήριο της εθνικής παλλιγενεσίας. Μία παρουσία που συνεχίστηκε με την ίδια θέρμη και στους μεταγενέστερους αγώνες του Ελληνισμού, από την Κρητική Επανάσταση του 1866, μέχρι τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο του 1940-41⁴⁷.

Δημοσιεύτηκε στον τόμο: Ιεράς Μητροπόλεως Τριμυθούτσος (έκδ.), *Ελληνική Επανάσταση. Αφιερωματικός Τόμος επί τη ευκαρία της συμπλήρωσης 200 ετών από την έναρξη του Αγώνα του Έθνους κατά των Τούρκων (1821-2021)*, Ιδάλιο 2021, σ. 43-60.

---

45. Βλ. Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπέζης Κύπρου (έκδ.), *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Έκθεση κειμηλίων*, Αθήνα 1991, σ. 32, όπου παρατίθεται φωτογραφία της σημαίας των Κυπρίων εθελοντών.

46. Την περίοδο του Αγώνα η Κύπρος είχε υποστεί σημαντική πληθυσμιακή αποψίλωση, με αποτέλεσμα, το 1825, οι άρρενες Χριστιανοί κάτοικοι, οι οποίοι πλήρωναν κεφαλικό φόρο, να ανέρχονται σε μόλις 13.141. Βλ. Theodoros Papadopoulos, *Social and Historical data on population (1570-1878)*, Nicosia 1965, σ. 160. Σύμφωνα δε με την επίσημη οθωμανική απογραφή, του έτους 1831, οπότε και επέστρεψαν στο νησί πολλοί, οι οποίοι για λόγους επιβίωσης είχαν καταφύγει στις γύρω χώρες, ο συνολικός πληθυσμός των Χριστιανών αρρένων κατοίκων της Κύπρου ανερχόταν στα 29.110 άτομα. Βλ. Ιωάννη Θεοχαρίδη - Andreev Stefan, *Τραγωδία 1821 συνέχεια. Οθωμανική πηγή για την Κύπρο, 1822-1832*, Λευκωσία 1996, σ. 197-198.

47. Για μία συνοπτική παρουσίαση του θέματος βλ. Πέτρου Παπαπολυβίου, «Ο κυπριακός εθελοντισμός, 1821-1945», στον τόμο: Ιδρύματος Απελευθερωτικού Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959 (έκδ.), *Οι Αγώνες πριν τον Αγώνα του 1955. Πτυχές από την προετοιμασία οργάνωσης του Αγώνα*, Λευκωσία 2013, σ. 169-193.